สารัตถะแห่งรัฐธรรมนูญ: อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญ ในฐานะกรอบของการจัดทำรัฐธรรมนูญไทย
The Thai Constitutional Essence: Constitutional Identity as a Framework for Constitution-Making in Thailand

อภินพ อติพิบูลย์สิน
Apinop Atipiboonsin
คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
Faculty of Law, Thammasat University

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้ศึกษาข้อความคิดเรื่องอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญ (constitutional identity) อันเป็นทฤษฎีสำคัญในวิชากฎหมายรัฐธรรมนูญเปรียบเทียบเพื่อวิเคราะห์ว่าอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญของไทยนั้นมีอยู่หรือไม่ อย่างไร และอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญนั้นจะสังเคราะห์ออกมาเป็นกรอบในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับต่อไปของประเทศไทยได้หรือไม่ อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญเป็นข้อความคิดในเชิงทฤษฎีและปรัชญาซึ่งเป็นที่รวมของลักษณะพื้นฐานและคุณค่าหลักที่ยึดถือกันภายใต้รัฐธรรมนูญของรัฐใดรัฐหนึ่ง โดยที่คุณค่าลักษณะเหล่านี้ย่อมเป็นที่มาของสถาบันและกลไกทางรัฐธรรมนูญอีกทีหนึ่ง อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญอาจปรากฏได้ในระดับนามธรรมที่สามัญและเป็นสากลที่สุด และในระดับที่จำเพาะผูกพันกับบริบทของรัฐนั้น

ทั้งนี้ บทวิเคราะห์อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญไทยส่วนใหญ่เห็นว่าอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญที่เป็นสากลกับที่เป็นไทยนั้นขัดแย้งกันอย่างเข้มข้น ดังนั้น ผู้ร่างรัฐธรรมนูญย่อมต้องพยายามประสานความต่างของอัตลักษณ์ทั้งสองระดับด้วยการสร้างฉันทามติและความชอบธรรมผ่านการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อค้นหาอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญที่ควรเป็น โดยอย่างน้อยที่สุด ต้องยืนยันหลักการตามอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญแบบสากล เพราะเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญของไทย อย่างไรก็ตาม บทความชิ้นนี้ตั้งข้อสังเกตว่า ข้อขัดแย้งของอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญที่ปรากฏมักเป็นเรื่องของการเมืองหรืออุดมคติที่แตกต่าง แต่หากเป็นเรื่องของรัฐธรรมนูญแล้ว อาจมีอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญที่เป็นของไทยและแตกต่างจากอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญแบบสากลอย่างชัดเจน

อยู่เพียงสองเรื่อง ได้แก่ (1) การใช้จริยธรรมคุณธรรมเป็นส่วนหนึ่งของระบบรัฐธรรมนูญ และ (2) การจัดสรรปันส่วนทรัพยากรเพื่อความเป็นธรรมผ่านสิทธิเสรีภาพทางรัฐธรรมนูญ

คำสำคัญ
อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญ, การจัดทำรัฐธรรมนูญ, ทฤษฎีรัฐธรรมนูญ, รัฐธรรมนูญไทย, หลักรัฐธรรมนูญนิยม

Abstract

This article examines the concept of constitutional identity- a crucial theory in comparative constitutional law. It analyzes whether a constitutional identity exists in Thailand, how it manifests, and if it can be synthesized into a framework for future projects of constitution-making in Thailand.

Constitutional identity is a theoretical and philosophical concept that encompasses the fundamental characteristics and core values held under the constitution of a state. These values and characteristics, in turn, give rise to constitutional institutions and mechanisms. Constitutional identity can appear at the most abstract and universal level, as well as at a level specifically tied to the context of a particular state.

According to most analyses of Thailand's constitutional identity, the universal and the Thai aspects of constitutional identity are in intense conflict. Therefore, constitution drafters must attempt to reconcile the differences between these two aspects by building consensus and legitimacy through public participation to discover the true and final constitutional identity. At minimum, the generic constitutional identity should be accepted as part of Thailand's constitutional identity. However, this article also argues that the conflicts found within the Thai constitutional identity are often actually of political or ideological nature. When it comes to the constitution itself, there might only be two clear points of constitutional identity that are distinctly Thai, differing from the generic constitutional identity: (1) the incorporation of ethics and morality as part of the constitutional system, and (2) the allocation of resources for fairness through constitutional rights and freedoms.

Keywords
constitutional identity, constitution-making, constitutional theory, Thai constitutions, constitutionalism

บทนำ

รัฐธรรมนูญไทยมีอายุขัยโดยเฉลี่ย 8 ปีครึ่ง[1] ดังนั้น ประเทศไทยอาจต้องร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่อีกครั้งหนึ่งภายในช่วงเวลาไม่เกิน 10 ปีข้างหน้า อย่างไรก็ดี การร่างรัฐธรรมนูญแทบทุกครั้งที่ผ่านมาไม่ปรากฏชัดว่ากรอบแนวคิดทางทฤษฎีที่ใช้เป็นหลักในการออกแบบสถาบันและกลไกทางรัฐธรรมนูญมีอยู่อย่างไร ตัวอย่างเช่นการประชาสัมพันธ์ของร่างรัฐธรรมนูญถาวรฉบับล่าสุดที่มุ่งนำเสนอแบบเรียงประเด็นเพื่อแก้ปัญหาหรือพัฒนาบทบัญญัติต่าง ๆ และประเมินความสำเร็จของรัฐธรรมนูญจากตัวชี้วัดซึ่งแยกไปตามหัวข้อ[2] ในทำนองเดียวกัน รัฐธรรมนูญในฉบับหลัง ๆ ก็มีชื่อเรียกอย่างไม่เป็นทางการตามลักษณะเด่นบางประการที่ไม่ได้สะท้อนคุณค่าหรือหลักการพื้นฐานอันเป็นสารัตถะของรัฐธรรมนูญนั้นอย่างชัดแจ้ง เช่น รัฐธรรมนูญฉบับ “ประชาชน” ในปี พ.ศ. 2540 โดยอิงจากการมีส่วนร่วมเป็นประวัติการณ์ของประชาชน[3] หรือ รัฐธรรมนูญฉบับ “ปราบโกง” ในปัจจุบันเพื่อมุ่งเน้นมาตรการใหม่ ๆ ในการแก้ไขปัญหาทุจริต[4]

การร่างรัฐธรรมนูญในปัจจุบันยิ่งยากเย็นทวีคูณ เพราะประเทศที่เป็นต้นแบบรัฐธรรมนูญนิยมแบบเสรีนิยมประชาธิปไตยต่างก็เสื่อมถอยจนเผชิญวิกฤติศรัทธา ไม่ว่าจะเป็นปัญหาของฝ่ายบริหารที่ขยายอำนาจกระทบหลักนิติรัฐผ่านการอ้างสถานการณ์ฉุกเฉิน[5] หรือการดำเนินนโยบายประชานิยม ยิ่งกว่านั้น บรรดาประเทศที่ยังมิได้วางรากฐานประชาธิปไตยอย่างมั่นคงก็ประสบปัญหาถอยหลัง

---

1 ค่าเฉลี่ย 8.45 ปี คำนวณโดยนับเฉพาะรัฐธรรมนูญฉบับถาวรที่ไม่ได้บังคับใช้หลังการรัฐประหาร จึงไม่รวมรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2519 ด้วย เป็นรัฐธรรมนูญจำนวน 11 ฉบับและนำมาหารจำนวน 93 ซึ่งเป็นจำนวนปีนับจากรัฐธรรมนูญถาวรฉบับแรกในปี พ.ศ. 2475 (อายุเฉลี่ยจะเป็น 4.65 ปี หากรวมรัฐธรรมนูญชั่วคราวเข้าไปด้วย).

2 ตัวอย่างเช่น แผ่นพับประชาสัมพันธ์ร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ที่กล่าวถึงกรอบและเนื้อหาในการร่างรัฐธรรมนูญรวมกันถึง 15 หัวข้อ โดยมีส่วนที่อิงจากมาตรา 35 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557 อีกทีหนึ่งด้วย คณะอนุกรรมการประชาสัมพันธ์และสำรวจความคิดเห็นของประชาชนในคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ, ‘รัฐธรรมนูญฉบับใหม่’ <https://cdc.parliament.go.th/draftconstitution2/ewt_dl_link.php?nid=185&filename=index> สืบค้นเมื่อ 11 พฤษภาคม 2568.

3 โปรดดู คณะกรรมาธิการประชาสัมพันธ์ สภาร่างรัฐธรรมนูญ, กรอบเบื้องต้นร่างรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน (2540), https://cdc.parliament.go.th/draftconstitution/ewt_dl_link.php?nid=222.

4 อรรถสิทธิ์ พานแก้ว, ‘รัฐธรรมนูญฉบับปราบโกง’ (ฐานข้อมูลการเมืองการปกครอง สถาบันพระปกเกล้า) <https://wiki.kpi. ac.th/index.php?title=%E0%B8%A3%E0%B8%B1%E0%B8%90%E0%B8%98%E0%B8%A3%E0%B8%A3%E0%B8%A1%E0%B8%99%E0%B8%B9%E0%B8%8D%E0%B8%89%E0%B8%9A%E0%B8%B1%E0%B8%9A%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B2%E0%B8%9A%E0%B9%82%E0%B8%81%E0%B8%87> สืบค้นเมื่อ 11 พฤษภาคม 2568.

5 ตัวอย่างเช่น Giorgio Agamben, State of Exception (Kevin Attell trans., Chicago University Press 2005); Kim Lane Scheppele, ‘Law in a Time of Emergency: States of Exception and the Temptations of 9/11’ (2004) 6 Journal of Constitutional Law 1001.

กลับไปสู่การปกครองกึ่งเผด็จการเป็นจำนวนมาก[6] แต่ในขณะที่เนื้อหาเรื่องเสรีประชาธิปไตยถดถอย กฎหมายรัฐธรรมนูญกลับเฟื่องฟูแพร่หลายยิ่งกว่าเดิม จนปัจจุบันแทบไม่มีรัฐใดที่ไม่มีรัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษรหรือบทบัญญัติที่ประกาศรับรองสิทธิเสรีภาพของประชาชน[7] สภาพย้อนแย้งระหว่างความเสื่อมในเนื้อหาของหลักเสรีนิยมประชาธิปไตยและความรุ่งเรืองของกฎหมายรัฐธรรมนูญเช่นนี้ได้สร้างปัญหาใหม่คือมีผู้หยิบยืมสถาบันและกลไกทางรัฐธรรมนูญไปใช้โดยมิชอบ (abusive constitutional borrowing) อันได้แก่ การอ้างอิงข้อความคิด หลักการ หรือวิธีการออกแบบของรัฐธรรมนูญเสรีนิยมประชาธิปไตยเพื่อวัตถุประสงค์อันเป็นไปในทางอำนาจนิยม[8] สิ่งใดที่ดูเหมือนกฎหมายรัฐธรรมนูญจึงอาจมิได้เป็นไปตามหลักรัฐธรรมนูญนิยมหรือหลักเสรีนิยมประชาธิปไตยเสมอไป ในแง่นี้รัฐธรรมนูญจึงอาจเป็นเพียงเปลือกหุ้มโพรงที่เปล่ากลวงเพราะขาดเนื้อในที่เป็นเรื่องคุณค่าเชิงอุดมการณ์ด้วยปัญหาที่กล่าวมาแล้วนี้ ก่อนจะถึงเวลาจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับต่อไป จึงสมควรทบทวนวรรณกรรมกฎหมายรัฐธรรมนูญเปรียบเทียบเพื่อแสวงหาความเข้าใจ ทั้งในเชิงกว้างผ่านแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญ (Constitutional Identity) ว่าการร่างรัฐธรรมนูญควรยึดถือหลักการทฤษฎีใดเป็นสารัตถะหรือกรอบของเนื้อหา และในเชิงลึกว่านักวิชาการด้านกฎหมายรัฐธรรมนูญเปรียบเทียบมองพัฒนาการทางประวัติศาสตร์อัตลักษณ์ของรัฐธรรมนูญไทยไว้อย่างไรบ้าง มีข้อเสนอแนะเรื่องเนื้อหาสำหรับการร่างรัฐธรรมนูญไทยฉบับต่อไปหรือไม่ ทั้งนี้ เนื่องจากตำรากฎหมายรัฐธรรมนูญในประเทศไทยนั้นมักอธิบายหลักการทฤษฎีทางรัฐธรรมนูญของต่างประเทศและประเทศไทยปะปนกันมิได้พิเคราะห์ว่าส่วนใดเป็นแก่นแท้และส่วนใดเป็นเปลือกหุ้มซึ่งไม่นับสาระสำคัญ บทสรุปวิเคราะห์ที่ได้ว่าอัตลักษณ์รัฐธรรมนูญไทยมีวิวัฒนาการมาถึงปัจจุบันอย่างไร ย่อมเป็นประโยชน์ทั้งทางทฤษฎีและปฏิบัติสำหรับวิชากฎหมายรัฐธรรมนูญไทยต่อไป

บทความนี้แบ่งออกเป็น 3 ส่วนหลัก ส่วนแรกอธิบายแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญอันเปรียบเสมือนจิตวิญญาณของรัฐธรรมนูญในแต่ละชาติ ซึ่งไม่อาจสลัดทิ้งไปได้ไม่ว่าจะแก้ไขหรือจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่เมื่อใด ส่วนต่อมาวิเคราะห์กรณีของรัฐธรรมนูญไทยว่ามีอัตลักษณ์อย่างไร โดยเฉพาะเรื่องอิทธิพลของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งมีนักวิชาการเปรียบเทียบว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่มีชีวิตหลังความตาย (Constitutional Afterlife) ครอบงำเนื้อหาของรัฐธรรมนูญในฉบับต่อ ๆ มาจนถึงปัจจุบัน ส่วนสุดท้ายเป็นบทวิเคราะห์และข้อเสนอแนะที่สรุปรวมจากสองส่วนแรกสำหรับการร่างหรือแก้ไขรัฐธรรมนูญครั้งต่อไป

---

6 ตัวอย่างเช่น Tom Ginsburg and Aziz Z Huq, *How to Save a Constitutional Democracy* (Chicago University Press 2018); Steven Levitsky and Daniel Ziblatt, How Democracies Die (Broadway Books 2018).

7 David S Law and Mila Versteeg, 'The Evolution and Ideology of Global Constitutionalism' (2011) 99 California Law Review 1163.

8 Rosalind Dixon and David E Landau, *Abusive Constitutional Borrowing: Legal Globalization and the Subversion of Liberal Democracy* (Oxford University Press 2021) 1-3.

อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญในกฎหมายรัฐธรรมนูญเปรียบเทียบ

แม้ในทางวิชาการจะยังมีข้อถกเถียงไม่สิ้นสุดถึงนิยามและสารัตถะของข้อความคิดว่าด้วยอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญ (Constitutional Identity)[9] แต่ในเบื้องต้นอาจสรุปได้ว่า อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญคือหลักการพื้นฐานและคุณค่าหลักที่ยึดถือกันภายใต้รัฐธรรมนูญของรัฐใดรัฐหนึ่งซึ่งย่อมเป็นที่มาของสถาบันและกลไกทางรัฐธรรมนูญอีกทีหนึ่ง[10] เฉกเช่นอัตลักษณ์ของบุคคลธรรมดาที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป อัตลักษณ์มีความหมายหลายแง่มุม ไม่ว่าจะในแง่พันธุกรรม (genome)[11] ที่อาจตรวจพบได้ในตัวบทบัญญัติที่เป็นลายลักษณ์อักษร หรือในแง่จิตวิญญาณ (soul)[12] ที่หลักการบางอย่างยังดำรงอยู่เสมอผ่านการเปลี่ยนแปลงทางรัฐธรรมนูญ ทั้งนี้ Gary Jacobsohn ซึ่งเป็นหนึ่งในผู้ริเริ่มข้อความคิดเรื่องอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญได้วางกรอบไว้ว่า *“รัฐธรรมนูญจะมีอัตลักษณ์ได้ผ่านประสบการณ์ อัตลักษณ์นั้นมิใช่ทั้งประดิษฐ์กรรมเอกเทศและแก่นแท้ที่มีเปลือกหุ้มหนาฝังรากอยู่ในวัฒนธรรมของสังคมนั้น”*[13] อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญจึงมิใช่ความจริงแท้ตลอดกาล แต่เป็นผลของปฏิสัมพันธ์ระหว่างหลักการและคุณค่าต่าง ๆ ซึ่งบุคคลในรัฐนั้นเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา

ข้อความคิดเรื่องอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญอาจแบ่งได้เป็นสองสำนักคิดหลัก สำนักแรกซึ่งนำโดย Michel Rosenfeld นำเสนออัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญว่าเป็นอัตลักษณ์ประเภทหนึ่งของประชาชนผู้อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญนั้นซึ่งย่อมต้องปะปนและมีปฏิสัมพันธ์กับอัตลักษณ์อื่น ๆ ของประชาชนด้วย เช่น อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมหรือศาสนา[14] สำหรับ Rosenfeld แล้ว อัตลักษณ์ใด ๆ ประกอบไปด้วยความเหมือน (sameness) ซึ่งได้แก่ลักษณะบางประการอย่างรูปร่างทางกายภาพที่มีอยู่อย่างต่อเนื่องไม่เปลี่ยนแปลงไป และความเป็นตัวตน (selfhood) ซึ่งหมายถึงสารัตถะของสิ่งใด ๆ ที่ดำรงอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง เช่น แม้คนหนึ่งอาจจะศัลยกรรมใบหน้าจนดูไม่เหมือนเดิม แต่คนผู้นั้นก็ยังคงตัวตน

---

9 Michel Rosenfeld, ‘Constitutional Identity’ in Michel Rosenfeld & András Sajó (eds.) *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law* (Oxford University Press 2007) 756, 756 (“Constitutional identity’ is an essentially contested concept as there is no agreement over what it means or refers to.”).

10 Bui N. Son, ‘Globalization of Constitutional Identity’ 26 Washington International Law Journal (2017) 463, 464.

11 Ran Hirschl and Yaniv Roznai, *Deciphering the Genome of Constitutionalism: The Foundations and Future of Constitutional Identity* (Cambridge University Press 2024).

12 Harvey C Mansfield Jr, *America’s Constitutional Soul* (Johns Hopkins University Press 1991).

13 Gary Jeffrey Jacobsohn, *Constitutional Identity* (Harvard University Press 2010) 7 (“a constitution acquires an identity through experience, [it] exists neither as a discrete object of invention nor as a heavily encrusted essence embedded in a society’s culture.”).

14 Michel Rosenfeld, *The Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture, and Community* (Routledge 2010) 27-33.

ความคิดบางอย่างเช่นเดิม[15] สำหรับอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญนั้น ก็มีลักษณะที่เป็นความเหมือนของบทบัญญัติบางเรื่องที่คงข้อความเดิมมาตลอดแม้จะได้จัดทำหรือเปลี่ยนแปลงแก้ไขรัฐธรรมนูญใหม่ และยังมีลักษณะที่เป็นตัวตนซึ่งแม้ตัวบทจะเปลี่ยนไปตามรัฐธรรมนูญฉบับต่าง ๆ แต่ยังคงหลักการที่อยู่เบื้องหลังรัฐธรรมนูญอย่างหลักเสรีนิยมประชาธิปไตยอยู่เสมอ โดยทั้งสององค์ประกอบต้องประสานความขัดแย้งให้เกลื่อนกลืนกันจนเกิดเป็นอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญของประชาชนในรัฐนั้นขึ้นมา[16] แนวทางของ Rosenfeld มีความสลับซับซ้อนทางปรัชญาสูงและสามารถปรับใช้กับปัญหาเรื่องกรอบเนื้อหาตลอดจนความชอบธรรมของรัฐธรรมนูญ[17] แต่ก็มีข้อจำกัดเพราะอาจครอบคลุมประเด็นปัญหาที่มากจนยากจะนำมาใช้ในทางปฏิบัติได้โดยง่าย[18] โดยเฉพาะในรายละเอียดซึ่ง Rosenfeld ใช้กรอบของวิภาษวิธี (dialectic) เพื่อนำข้อขัดแย้งมาปะทะกันเพื่อแสวงหาข้อสรุป แต่ข้อสรุปนั้นก็ยังจะต้องเผชิญข้อขัดแย้งใหม่ที่เกิดขึ้นได้อยู่เสมอ ซึ่ง Rosenfeld ก็ยอมรับข้อจำกัดเรื่องความซับซ้อนไม่สิ้นสุดในการสร้างอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญที่เป็นอันหนึ่งอันเดียว พร้อมทั้งเห็นว่าอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญอาจใช้เป็นเครื่องมือในทางปฏิเสธเป็นหลักเพื่อบ่งชี้ว่าสิ่งใดไม่ใช่ส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญของรัฐนั้น[19]

อีกสำนักคิดนำโดย Jacobsohn มีขอบเขตความหมายที่จำกัดกว่า โดยอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญนั้นหมายความเฉพาะอัตลักษณ์ของตัวรัฐธรรมนูญเองเท่านั้น การพิจารณาอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญตามแนวทางนี้จึงต้องเริ่มต้นด้วยการพิจารณาตัวบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญก่อนเสมอ[20] แต่นอกจากตัวรัฐธรรมนูญเองแล้ว อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญยังขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมทางรัฐธรรมนูญและคุณค่าที่ผู้อยู่ใต้รัฐธรรมนูญทั้งหลายยึดถือด้วย ทั้งนี้ เพราะอัตลักษณ์รัฐธรรมนูญมิได้สถิตอยู่ดังเดิมตลอดกาล แต่ต้องวิวัฒน์ไปพร้อมกับสังคมรัฐนั้นด้วย ดังนั้น อัตลักษณ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นการผสมผสานระหว่างผู้ที่ปรารถนาจะผูกพันตนกับคุณค่าในอดีตของชาติตลอดไปและความมุ่งมั่นของผู้ที่ต้องการหลุดพ้นไปสู่สิ่งอื่นนอกเหนือจากอดีต อัตลักษณ์จึงเป็นเสมือนจิตวิญญาณที่เปลี่ยนแปลงตามกาลเวลาได้แต่จะถึงขั้นทำลายความเป็นตัวเองไม่ได้[21]

---

15 เพิ่งอ้าง 27.

16 เพิ่งอ้าง 27-36.

17 Michel Rosenfeld (เชิงอรรถ 9) 761-762.

18 Bui N. Son (เชิงอรรถ 10) 468.

19 Michel Rosenfeld (เชิงอรรถ 14) 26-27.

20 Gary Jacobsohn, (เชิงอรรถ 133) 348-49 (“To establish the identity of a constitution, it obviously makes sense to scrutinize carefully the text itself.”).

21 เพิ่งอ้าง 7.

ในขณะที่ Rosenfeld ใช้อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญในแทบทุกประเด็นของรัฐธรรมนูญ Jacobsohn เห็นว่าอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญมีขึ้นเพื่อแก้ปัญหาความไม่สอดคล้องกัน (disharmony) ภายในรัฐธรรมนูญเป็นหลัก ซึ่งความขัดแย้งทางรัฐธรรมนูญไม่ว่าจะเป็นเรื่องของตัวบทลายลักษณ์อักษร หรือความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ต่างก็เป็นโอกาสให้อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญได้ใช้และพัฒนาเพื่อแก้ไขความไม่สอดคล้องของรัฐธรรมนูญ[22] ตัวอย่างเช่นรัฐธรรมนูญของสาธารณรัฐตุรกีที่ยึดถือหลักรัฐฆราวาสอย่างเคร่งครัดด้วยอิทธิพลของรัฐบุรุษผู้ก่อตั้งรัฐธรรมนูญอย่าง Atatürk หลักรัฐฆราวาสไม่ใช่ข้อบังคับที่ไม่อาจแปรเปลี่ยนได้ตลอดกาล แต่เป็นกรอบที่ยืดหยุ่นเปลี่ยนแปลงได้ตามสถานการณ์ผ่านการสร้างอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญ[23] ในแง่นี้ แม้แนวคิดของ Rosenfeld กับ Jacobsohn อาจตรงกันเรื่องของความขัดแย้งในฐานะส่วนหนึ่งของระบบรัฐธรรมนูญที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้และการเปลี่ยนแปลงไม่สิ้นสุดของอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญ แต่ Jacobsohn วิเคราะห์ว่าอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญเกิดขึ้นผ่านกรอบของการสนทนาแลกเปลี่ยน (dialogic) ซึ่งไม่ได้สร้างข้อสรุปชัดเจนแต่ยังคงความขัดแย้งผ่านการหลอมรวมอุดมการณ์ข้อผูกมัดทั้งหลายจากอดีตของชาติเข้ากับความมุ่งหมายของประชาชนในรัฐนั้นที่ประสงค์จะก้าวผ่านอดีตด้วย[24]

ในรายละเอียด เมื่อพิจารณาอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญในระดับที่เป็นนามธรรมและสากลที่สุด หลักรัฐธรรมนูญนิยมหรือกระทั่งข้อเท็จจริงที่ว่ารัฐหนึ่งมีรัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษรก็ถือเป็นอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญแล้ว อัตลักษณเช่นนี้อาจเรียกว่าอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญสามัญ[25] โดยได้รับอิทธิพลจากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เช่น มหากฎบัตร ค.ศ. 1215 และคำประกาศสิทธิมนุษยชนและพลเมือง ค.ศ. 1789 ซึ่งทั้งสองเหตุการณ์ได้วางรากฐานของหลักนิติรัฐและสิทธิเสรีภาพอันเป็นกรอบซึ่งรัฐธรรมนูญร่วมสมัยทั้งหลายยึดถือร่วมกัน แต่โดยหลักแล้วอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญมักมีความสำคัญเมื่อเป็นอัตลักษณ์ที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจงตามบริบทของรัฐนั้น ๆ เอง

นอกจากนี้ อัตลักษณ์ของชาติ (National Identity) และอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญแม้จะมีส่วนทับซ้อนสัมพันธ์กันอยู่แต่ก็ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน กล่าวคือ พลเมืองซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้อัตลักษณ์ของชาติถือเป็นผู้สร้างอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญมาใช้บังคับอีกทีหนึ่งเท่านั้น[26] รัฐธรรมนูญทำหน้าที่เป็นสื่อแสดงความปรารถนาและความทรงจำร่วมของชาติอีกทีหนึ่ง และทุกสิ่งที่เป็นอัตลักษณ์ของชาติก็ไม่จำต้องมีความข้องเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญเพียงพอจะเป็นอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญ

---

22 เพิ่งอ้าง 13-20.

23 เพิ่งอ้าง 12-14.

24 เพิ่งอ้าง 7.

25 เพิ่งอ้าง 22.

26 Michel Rosenfeld (เชิงอรรถ 14) 18.

ไปพร้อมกันด้วย[27] ทั้งนี้ สิ่งใดจะเป็นอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญต้องเป็นหลักการหรือคุณค่าที่อยู่เบื้องหลังกฎเกณฑ์ทางรัฐธรรมนูญอย่างเรื่องสิทธิเสรีภาพหรือโครงสร้างการแบ่งแยกอำนาจอีกทีหนึ่ง และสื่อถึงความมุ่งหมายอันเป็นรากฐานของชุมชนรัฐธรรมนูญนั้น ๆ ด้วย[28]

อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญตามความเข้าใจของนักวิชาการข้างต้นเป็นข้อความคิดทางทฤษฎีที่ช่วยทำความเข้าใจรากฐานของรัฐธรรมนูญฉบับใดฉบับหนึ่งให้ลึกซึ้ง อัตลักษณ์ที่เกิดขึ้นแล้วก็อาจเปลี่ยนแปลงได้ตามพลวัตของสังคมตามความเข้าใจของสำนักคิดที่เห็นต่างกันเรื่องอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญ อย่างไรก็ดี เมื่อพ้นไปจากพรมแดนวิชาการ แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญมีผลในทางปฏิบัติไปถึงการตีความบังคับใช้กฎหมายรัฐธรรมนูญในหลายประเทศ ที่สำคัญคืออัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญเป็นข้อความคิดทางกฎหมายที่มีผลต่อการตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมายโดยองค์กรตุลาการ เพราะศาลสามารถใช้อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญเป็นเครื่องมือเพื่อขบคิดเรื่องคุณค่าอันเป็นสารัตถะของระบบกฎหมายที่ต้องตัดสินคดี[29] โดยเฉพาะอิทธิพลของอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญในการสร้างทฤษฎีทางรัฐธรรมนูญใหม่ ๆ เช่น ศาลสูงสุดในประเทศอินเดียที่ได้พัฒนาหลักการโครงสร้างพื้นฐาน (basic structure) เพื่อจำกัดอำนาจในการแก้ไขรัฐธรรมนูญที่อาจกระทบหลักการพื้นฐานของรัฐธรรมนูญเอง ซึ่งศาลเคยวินิจฉัยไว้โดยตรงว่า *“อำนาจในการแก้ไขรัฐธรรมนูญนั้นไม่รวมถึงอำนาจในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน หรือกรอบของรัฐธรรมนูญ อันเป็นการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของรัฐธรรมนูญนั้นเอง”*[30] เช่นนี้ อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญจึงเป็นปัญหาข้อกฎหมายที่ศาลมีอำนาจพิจารณาว่าการแก้ไขรัฐธรรมนูญนั้นอาจบ่อนทำลายหลักการเหล่านั้นได้หรือไม่ จนมีข้อโต้แย้งว่าแนวคิดนี้อาจมีความคลุมเครือจนเอื้อให้รัฐบาลนำไปใช้โดยมิชอบเพื่อนโยบายที่ขัดแย้งกับแนวคิดเสรีนิยมได้[31] เช่น การอ้างทฤษฎีของ Carl Schmitt ที่ป้องกันไม่ให้การแก้ไขรัฐธรรมนูญไปกระทบความสืบเนื่องและอัตลักษณ์ของรัฐธรรมนูญ ก็อาจนำไปใช้ปฏิเสธความชอบธรรมทางประชาธิปไตยของประชาชนที่จะแสดงอำนาจของตนและเข้าไปเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญที่เกิดขึ้นมาก่อน[32]

---

27 Bui N. Son, “Globalization of Constitutional Identity” 26 Washington International Law Journal (2017) 463, 469-470.

28 เพิ่งอ้าง.

29 Julian Scholotes, *The Abuse of Constitutional Identity in the European Union* (Oxford University Press 2023) 3.

30 *Kesavanda Bharati v. State of Kerala*, AIR 1973 SC 1461.

31 Julian Scholotes (เชิงอรรถ 29) 1-2.

32 เพิ่งอ้าง 86-91.

โดยสรุปแล้ว อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญเป็นแนวคิดที่หลากหลายซึ่งรวบรวมค่านิยมและคุณค่าพื้นฐานของรัฐ โดยมีอิทธิพลต่อการใช้และการตีความกฎหมายตลอดจนการแก้ไขเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญ แต่ความคลุมเครือซับซ้อนของอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญก็เป็นที่วิพากษ์ว่าเป็นทฤษฎีที่มีปัญหาหรือถึงขนาดสุ่มเสี่ยงเป็นเครื่องมือใช้ทำลายหลักการเสรีนิยมประชาธิปไตยหรือแม้กระทั่งหลักรัฐธรรมนูญนิยม

อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญของไทยตามความเห็นของนักวิชาการกฎหมายรัฐธรรมนูญเปรียบเทียบ

ผู้สนใจปัญหาการเมืองการปกครองไทยย่อมเคยพบเห็นวลีหรือชุดคำหรือที่ใช้อธิบายความเป็นเอกลักษณ์ไม่อาจเปรียบเทียบได้ของประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นภาษาไทย เช่น “ระบบประชาธิปไตยแบบไทย ๆ” หรือ “การปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” หรือภาษาอังกฤษอย่าง “Thainess” (ความเป็นไทย) ชุดคำเหล่านี้สื่อโดยนัยว่ามีชุดของกฎเกณฑ์หรือหลักการพื้นฐานบางประการที่กำกับบงการให้ตัวแสดงการเมืองต้องประพฤติปฏิบัติตาม และเมื่อไม่ปฏิบัติตามก็ต้องได้รับผลร้าย เช่น เกิดวิกฤติการณ์ความขัดแย้งในสังคมจนกองทัพต้องก่อรัฐประหาร[33] เมื่อเทียบกับข้อความคิดเรื่องอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญแล้วจึงน่าคิดว่าชุดคำเหล่านี้คืออาจตีความว่าเป็นอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญของไทยได้หรือไม่ บทความในส่วนนี้จึงนำเสนอความเห็นของนักวิชาการรัฐธรรมนูญที่ศึกษารัฐธรรมนูญไทย เพื่อพิจารณาว่ามีลักษณะเฉพาะของการเมืองไทยที่อาจเป็นตัวตนหรืออัตลักษณ์ของรัฐธรรมนูญไทยหรือไม่ เพียงใด

สำหรับ Andrew Harding และ Peter Leyland ซึ่งเป็นตำรากฎหมายรัฐธรรมนูญไทยภาษาอังกฤษที่เผยแพร่อย่างกว้างขวาง วิเคราะห์ประวัติศาสตร์รัฐธรรมนูญไทยว่าพลิกผันไปมาระหว่างสองขั้วต้นแบบรัฐธรรมนูญ หนึ่งคือขั้วที่เป็นธรรมนูญการปกครองภายใต้แนวคิดอนุรักษ์นิยมและอำนาจนิยมกับอีกขั้วหนึ่งที่เป็นรัฐธรรมนูญเสรีนิยมประชาธิปไตยที่มีมาตรฐานสากลของหลักรัฐธรรมนูญนิยม[34] โดยเมื่อวิถีชีวิตของประชาชนทั่วไปไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนขั้วของรัฐธรรมนูญ อีกทั้งสถาบันอย่างกองทัพและพระมหากษัตริย์ทำหน้าที่เป็นสถาบันหลักในทางการเมืองที่มักไม่เปลี่ยนแปลงไปตามรัฐธรรมนูญ การแสวงหารัฐธรรมนูญในอุดมคติของไทยกลายเป็นการแสวงหานิพพานที่ไม่รู้จบจนการเจรจาต่อรองเรื่องรัฐธรรมนูญไม่อาจเกิดขึ้นได้จริงเพราะต่างฝ่ายต่างก็ปรารถนาเพียงรัฐธรรมนูญในอุดมคติของตน[35]

---

[33] อดินันท์ พรหมพันธ์ใจ, ‘ระบอบประชาธิปไตยแบบไทยๆ (2549-2560) ในรัฐราชการไทยหลังสมัยทักษิณ ชินวัตร’ (2562) 49 วารสารสังคมศาสตร์ 21-22, <https://doi.org/10.61462/cujss.v49i1.736>.

[34] Andrew Harding & Peter Leyland, The Constitutional System of Thailand: A Contextual Analysis (Hart Publishing 2011) 33.

[35] เพิ่งอ้าง 251-255.

ในทำนองเดียวกัน รวินท์ ลีละพัฒนะ และ สุประวีณ์ อาสนศักดิ์ ปรับใช้ข้อความคิดเรื่องอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญ โดยยกรัฐธรรมนูญไทยเป็นตัวอย่างของอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญที่เผชิญวิกฤติทางอัตลักษณ์ที่นำไปสู่การแบ่งขั้วและความขัดแย้งทางการเมือง เพราะในขั้วหนึ่งรัฐธรรมนูญไทยรับอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญสามัญเป็นพื้นฐานของกลไกและสถาบันรัฐธรรมนูญ แต่ในอีกขั้วหนึ่งก็ต้องนำกลไกและสถาบันเหล่านี้มาปรับใช้ให้สอดคล้องกับ “ความเป็นไทย” อันเป็นอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญจำเพาะที่เป็นปฏิปักษ์กับแนวคิดเสรีนิยมประชาธิปไตย[36] โดยที่มีศาลรัฐธรรมนูญไทยใช้อำนาจตุลาการเพื่อลดทอนคุณค่าและความเป็นตัวตนของแนวคิดเสรีนิยมประชาธิปไตย พร้อมกับการส่งเสริมอัตลักษณ์ในแนวทาง “รัฐธรรมนูญนิยมแบบไทย” (Thai-style constitutionalism)[37] ซึ่งแม้สถานการณ์ข้างต้นจะตรงกับความเห็นของ Jacobsohn ที่เห็นว่าอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญต้องเกิดจากความไม่สอดคล้องภายในรัฐ แต่ในกรณีของอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญไทยกลับปรากฏการแตกขั้วกันอย่างไม่อาจเกลื่อนกลืนกันได้ โดยเฉพาะเมื่ออัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญสามัญต้องบิดผันไปตามอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญแบบไทยจนสูญสิ้นความหมายดั้งเดิม อย่างเช่นเรื่องอำนาจและความรับผิดชอบตามกฎหมายที่สูญสิ้นสารัตถะไปเมื่อต้องถูกยกเว้นด้วยแนวคิดเรื่องสถานการณ์ฉุกเฉินและความมั่นคง[38]

Eugénie Mérieau นำเสนอมุมมองใหม่ว่ารัฐธรรมนูญไทยไม่ได้มีที่มาจากการออกแบบวางแผนเหมือนงานสถาปัตยกรรม แต่เป็นศิลปะจัดวางที่ผสมสิ่งละอันพันละน้อย (constitutional bricolage) จากแหล่งที่มาและวัฒนธรรมทางกฎหมายทั้งภายนอกและภายในประเทศ[39] แม้งานวิชาการชิ้นนี้จะไม่ได้ปรับใช้เรื่องอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญเป็นหลัก แต่ก็ใช้ทฤษฎีของ Jacobsohn จัดหมวดหมู่ของอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญไทยว่าเป็นประเภทที่ต้องต่อสู้ป้องกันตนเอง (militant constitutional identity) เพราะมีอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญที่ไม่ตรงกับข้อเท็จจริงและความคิดเห็นของประชาชน โดยมีศาลรัฐธรรมนูญดำเนินการต่อต้านอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญสามัญผ่านการยุบพรรคการเมืองหรือเพิกถอนสิทธิรับสมัครเลือกตั้งของนักการเมืองที่มาจากเสียงส่วนใหญ่ของประชาชน[40]

---

36 Rawin Leelapatana and Suprawee Asanasak, ‘Constitutional Struggles and Polarised Identities in Thailand: The Constitutional Court and the Gravitational Pull of Thai-Ness upon Liberal Constitutionalism’ (2022) 50 Federal Law Review 156, 160-163, 171.

37 เพิ่งอ้าง 158, 163.

38 เพิ่งอ้าง 170-171.

39 Eugénie Mérieau, *Constitutional Bricolage: Thailand’s Sacred Monarchy vs. The Rule of Law* (Hart Publishing 2022) 250-251.

40 เพิ่งอ้าง 267-268.

นอกจากนี้ ยังมีบทวิเคราะห์ที่ช่วยให้เห็นภาพอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญปัจจุบันของไทยได้ เช่น งานของ Tom Ginsburg ที่ตั้งข้อเกตว่า องค์กรอิสระและกลไกในการตรวจสอบนักการเมืองที่มีอยู่ตั้งแต่รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 ยังส่งอิทธิพลมาถึงรัฐธรรมนูญปัจจุบันได้เพราะความสอดคล้องของกลไกและสถาบันเหล่านี้กับกฎเกณฑ์รัฐธรรมนูญที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรของไทย[41] ซึ่งย่อมแสดงให้เห็นว่าแม้รัฐธรรมนูญอายุสั้นก็สามารถส่งผลระยะยาวถึงขนาดเป็นอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญได้ หากมีเหตุปัจจัยเหมาะสมจนเป็นที่ยึดถือกันเช่นนี้ ตัวอย่างที่ Ginsburg วิเคราะห์ไว้คือ เรื่องขององค์กรอิสระและศาลรัฐธรรมนูญที่แม้ทางหนึ่งจะเป็นไปตามกระแสรัฐธรรมนูญนิยมของโลกที่มุ่งหาผู้ทำหน้าที่คนกลางท่ามกลางสังคมที่ประสบความขัดแย้งภายใน แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องตรงกับ “รัฐธรรมนูญที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรของไทย” ซึ่งโดยหลักแล้วต้องมีองค์กรเหนือการเมืองทำหน้าที่แก้วิกฤติชาติและตรวจสอบนักการเมืองที่ทำเพื่อประโยชน์ส่วนตน[42] ด้วยเหตุเช่นนี้ อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญสามัญที่อยู่ในรูปรัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษรจึงอาจผสานกับอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญเฉพาะของไทยได้ ถ้าหากมีช่องทางที่อัตลักษณ์ทั้งสองอาจปรับตัวให้สอดคล้องกันได้[43]

สุดท้ายแล้ว บทวิเคราะห์สารัตถะหรืออัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญไทยส่วนใหญ่เห็นว่าอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญสามัญที่เป็นสากลกับที่จำเพาะเป็นไทยนั้นขัดแย้งกันอย่างรุนแรง อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญที่แท้จริงไม่อาจเกิดขึ้นได้จนกว่าจะสมานความแตกต่างสองขั้วได้ หรือเมื่ออัตลักษณ์ทางหนึ่งครอบงำส่วนที่เหลือทั้งหมด หากมองผ่านกรอบความคิดเรื่องอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญของทั้ง Rosenfeld และ Jacobsohn ซึ่งเห็นความขัดแย้งผกผันเป็นธรรมชาติของอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญ ความขัดแย้งสองขั้วกลับเป็นเรื่องที่คาดหมายได้ในทุกรัฐที่ใช้รัฐธรรมนูญ ไม่ว่าจะเป็น Rosenfeld ที่มองว่าอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญวิวัฒน์ไปตามแนวทางวิภาษาจนได้ข้อสรุปใหม่ หรือ Jacobsohn ที่เห็นว่าอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญเป็นผลของบทสนทนาแลกเปลี่ยนกันระหว่างแนวคิดที่แตกต่างกันและคงความขัดแย้งในตัวเองไว้ได้ภายใต้อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญเดียวกัน

---

41 Tom Ginsburg, ‘Constitutional Afterlife: The Continuing Impact of Thailand’s Postpolitical Constitution’ (2009) 7 International Journal of Constitutional Law 83, 103-105, <https://doi.org/10.1093/icon/mon031>.

42 เพิ่งอ้าง 104-105.

43 เพิ่งอ้าง 105.

อย่างไรก็ดี หากพิจารณาว่าอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญที่เป็นสากลและของไทยนั้นต้องปะทะกัน และได้ข้อสรุปที่ก้าวพ้นข้อขัดแย้งเดิมอย่าง Rosenfeld ก็อาจพบปัญหาว่าอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญไม่สามารถทำหน้าที่ปฏิเสธ “สิ่งแปลกปลอม” ทั้งหลายเช่นเรื่องอัตลักษณ์ของชาติไทยหรือพุทธศาสนา ซึ่งอาจไม่ใช่เรื่องอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญออกไปได้ แต่หากใช้วิธีของ Jacobsohn ก็อาจยังคาดหวังได้ว่าความแตกต่างขัดแย้งกันสุดขั้วระหว่างอัตลักษณ์แบบสากลและแบบไทยจะหาทางผสมผสานกันได้ เพราะ Jacobsohn เชื่อว่าตัวตนทั้งหลายที่ตั้งต้นจากประเพณีและประวัติศาสตร์ตามแนวคิดของ Edmund Bruke ก็ต้องเปิดช่องให้มีปฏิสัมพันธ์กับแนวคิดรัฐธรรมนูญนิยมสากลได้ แม้กระทั่งรัฐธรรมนูญอิสราเอลที่ต้องเผชิญความขัดแย้งภายในอย่างรุนแรง องค์กรตุลาการก็อาจช่วยตอบปัญหาเรื่องอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญผ่านปรับใช้การสนทนาแลกเปลี่ยนระหว่างข้อขัดแย้งในรัฐได้[44]

บทสรุป: อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญซึ่งควรเป็นกรอบในการจัดทำรัฐธรรมนูญ

เมื่อได้พิจารณาทฤษฎีที่เป็นพื้นฐานของอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญทั้งในเชิงกว้างและเชิงลึกแล้ว สมควรกลับมาอภิปรายโจทย์หลักของบทความชิ้นนี้ว่า ผู้ร่างรัฐธรรมนูญควรยึดถืออัตลักษณ์หรือคุณค่าอุดมการณ์ใดเป็นกรอบในการจัดทำรัฐธรรมนูญต่อไปในทางปฏิบัติ ด้วยข้อสรุปที่ว่ารัฐธรรมนูญที่สมบูรณ์แบบไม่มีอยู่จริง ประกอบกับอิทธิพลสองขั้วของรัฐธรรมนูญไทยก็เป็นเครื่องมือวิพากษ์มากกว่าทฤษฎีกฎหมายรัฐธรรมนูญที่จะชี้นำบรรทัดฐานที่ควรยึดถือไว้ได้ ตัวอย่างเช่น ความคิดที่ว่าความเป็นไทยขัดแย้งรุนแรงกับแนวคิดรัฐธรรมนูญนิยมจนบิดผันหลักการเสรีนิยมประชาธิปไตยนั้น แม้จะอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองและการใช้อำนาจตุลาการของศาลรัฐธรรมนูญได้ดี แต่ก็ไม่ได้มีทางออกชัดแจ้งว่าความแตกต่างขัดแย้งของสองขั้วจะคลี่คลายได้ด้วยทางใดนอกจากชัยชนะโดดเด็ดขาดของตัวตนหนึ่งผ่านความสูญเสียของอีกตัวตนหนึ่ง

ผู้เขียนจึงเห็นว่ากรอบความคิดของ Jacobsohn ที่พยายามให้ขั้วความคิดที่แตกต่างอาจผสมผสานกันและอยู่ร่วมกันได้ อาจนำเสนอทางออกเรื่องอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญที่แก้ปัญหาความขัดแย้งได้ดีกว่าสำหรับประเทศไทยซึ่งประสบความขัดแย้งแบ่งขั้วทางการเมืองที่ฝังรากลึกมาหลายทศวรรษ โดยจะสังเคราะห์ภาพในเชิงลึกและเชิงกว้างของอัตลักษณ์รัฐธรรมนูญไทยในเบื้องต้นตามลำดับ ดังนี้

ประการแรก อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญสามัญซึ่งเป็นสากลยึดถือกันโดยทั่วไปนั้น แม้ไม่ได้มีลักษณะจำเพาะยึดโยงกับประเทศไทยแต่ก็เป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญไทยด้วย ทั้งนี้ หากพิจารณาตามที่ Rosenfeld เสนอว่า อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญเริ่มต้นก่อขึ้นด้วยการลบล้างสิ่งที่มีอยู่เดิมเสียก่อนดังเช่นการปฏิวัติในฝรั่งเศสและอเมริกาที่นำไปสู่รัฐธรรมนูญฉบับแรกของ

[44] Gary Jacobsohn, (เชิงอรรถ 13) 99-103.

แต่ละรัฐ[45] ดังนั้น รัฐธรรมนูญไทยที่เริ่มสถาปนาขึ้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ย่อมมีพลังในทางปฏิเสธ สามารถลบล้างอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญใด ๆ ซึ่งอาจมีอยู่ในฐานะรัฐธรรมนูญจารีตประเพณีให้สูญสิ้นไป เหมือนรัฐธรรมนูญในฝรั่งเศสหรืออเมริกาที่เกิดขึ้นหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองเช่นกัน ที่สำคัญแนวคิดรัฐธรรมนูญของไทยเกิดขึ้นผ่านการรับแนวคิดรัฐธรรมนูญนิยมที่ก่อตัวในนานาประเทศมาแล้ว แม้อาจมีแนวคิดว่าจารีตประเพณีการปกครองในอดีตควรถือเป็นรัฐธรรมนูญของไทยแต่เดิมได้ แต่อย่างน้อยที่สุดรัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษรที่มีอยู่ก็ไม่อาจหาคู่เทียบได้จากอัตลักษณ์จำเพาะของไทยแต่เดิม ปัญหาสำคัญจึงมีอยู่ว่าอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญแบบไทยจะมีอยู่หรือไม่อย่างไร ภายหลังประวัติศาสตร์การเมืองไทยที่มีรัฐธรรมนูญถึง 20 ฉบับ

ที่ผ่านมา แม้การปกครองในระบอบประชาธิปไตยจะประสบปัญหาเสถียรภาพและวงจรการรัฐประหารไม่หยุดหย่อน จนมีนายกรัฐมนตรีที่มาจากการเลือกตั้งและดำรงตำแหน่งครบวาระนับคนได้ แต่เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์การเมืองไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ไปจนถึงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และการเดินขบวนต่อต้านการกระทำที่เป็นอำนาจนิยมและเป็นปฏิปักษ์กับประชาธิปไตยตั้งแต่เหตุการณ์พฤษภาทมิฬในปี พ.ศ. 2535 จนถึงปัจจุบัน ย่อมยากจะปฏิเสธได้ว่ารัฐธรรมนูญที่เป็นไปตามหลักเสรีนิยมประชาธิปไตยได้ผสมผสานเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญไทยแล้ว โดยเฉพาะภายหลัง พ.ศ. 2540 ซึ่งอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญของไทย (ดังจะได้กล่าวต่อไป) ก่อตัวขึ้นโดยอาศัยแนวคิดรัฐธรรมนูญนิยมแบบสากลเป็นฐาน แม้รัฐธรรมนูญจะเป็นสิ่งแปลกปลอมของอัตลักษณ์ต่าง ๆ ในไทยแต่เดิม แต่สิ่งแปลกปลอมนั้นเมื่อลงหลักปักฐานมาทุกยุคทุกสมัยจนผู้ใช้อำนาจเผด็จการก็ยังต้องพึ่งพารัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษรเป็นฐานแห่งอำนาจ ไม่ว่าจะบิดผันอย่างไร อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญ ก็ยังต้องคงสารัตถะของคำว่า “รัฐธรรมนูญ” เป็นกรอบของข้อความคิดอยู่ อัตลักษณ์จำเพาะทั้งหลายของไทย เมื่อเข้ามาปะทะสังสรรค์กับแนวคิดรัฐธรรมนูญนิยมแล้ว ก็ต้องได้แลกเปลี่ยนรับเอาอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญสามัญกลับไปด้วยไม่ว่าจะมีเจตนาหรือไม่

ตราบใดที่ประเทศไทยยังมีฉันทามติว่าต้องปกครองด้วยหลักรัฐธรรมนูญนิยม กล่าวคือมีรัฐธรรมนูญที่ควบคุมอำนาจรัฐและคุ้มครองสิทธิของประชาชน อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญสามัญที่รวมถึงหลักนิติรัฐหรือความรับผิดชอบของผู้ใช้อำนาจรัฐย่อมเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญไทยด้วยตามลายลักษณ์อักษรของรัฐธรรมนูญและทางปฏิบัติโดยทั่วไปขององค์กรผู้ใช้อำนาจตามรัฐธรรมนูญ การที่อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญจำเพาะของไทยจะมีลักษณะอำนาจนิยมหรืออนุรักษ์นิยมก็ตาม ก็ไม่อาจลบล้างอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญแบบสามัญที่เป็นพื้นฐานนี้ได้ด้วยเหตุนี้ เมื่อประเทศไทยยังคงยึดถือรัฐธรรมนูญเป็นใหญ่ ผู้ร่างหรือผู้แก้ไขรัฐธรรมนูญย่อมไม่อาจหันเหออกจากหลักการพื้นฐานของแนวคิดรัฐธรรมนูญนิยมแบบสากลได้เป็นอันขาด

---

[45] Michel Rosenfeld (เชิงอรรถ 9) 756, 759.

ประการต่อมา ดังที่ได้อธิบายแล้วว่าอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญอาจไม่ใช่สิ่งเดียวกันกับอัตลักษณ์อื่น ๆ ที่ประกอบเป็นรัฐชาตินั้น เมื่อกลับมาพิจารณาข้อสรุปจากส่วนที่สองของบทความนี้ที่นักวิชาการส่วนใหญ่เห็นว่าอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญที่เป็นสากลกับที่จำเพาะเป็นไทยนั้นขัดแย้งกันอย่างเข้มข้นจนไม่อาจอยู่ร่วมกันได้และเกิดเป็นวิกฤติการณ์ทางการเมืองไม่สิ้นสุดนั้น จะพบว่าลักษณะจำเพาะของไทยทั้งเรื่องการครองอำนาจนำของกลุ่มอนุรักษ์นิยมหรือการใช้อำนาจทางการเมืองของกองทัพล้วนสืบเนื่องมาจากอัตลักษณ์ทางการเมืองของไทยที่มีพลวัตผันแปรไปตามผู้มีอำนาจนำในเวลานั้น ๆ[46] แต่การใช้อำนาจมิจำต้องเป็นเรื่องของอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญเสมอไป โดยเฉพาะเมื่อการใช้อำนาจนั้นไม่ได้ปรากฏว่ามีความปรารถนามุ่งมั่นจะผูกพันรัฐในระดับรัฐธรรมนูญอย่างแท้จริง ทั้งนี้ เพราะแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญอาจมีประโยชน์ในทางปฏิบัติมากที่สุดเมื่อต้องใช้ในทางปฏิเสธให้เหลือสิ่งที่เป็นอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญเฉพาะแต่ที่เป็นสารัตถะและชัดแจ้งเท่านั้น เหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่เปลี่ยนผ่านให้ผู้มีอำนาจสับเปลี่ยนหมุนเวียนระหว่างฝั่งประชาธิปไตยและอำนาจนิยมอาจเป็นเรื่องพลวัตทางการเมือง ประเพณีการปกครองในประเทศไทย หรือ รัฐธรรมนูญที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่เมื่อกระทั่งกองทัพหรือคณะรัฐประหารที่ใช้อำนาจนิยมเองก็ทำลายรัฐธรรมนูญทุกครั้งที่เกิดรัฐประหาร การให้เหตุผลทางทฤษฎีว่ากฎเกณฑ์หรือหลักการที่เป็นเรื่องอำนาจนิยมไม่ใช่อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญจึงอาจเป็นทางที่ให้ผลดีที่สุดในการประสานความขัดแย้งของอัตลักษณ์ภายในรัฐ

ดังนั้น ผู้เขียนจึงปฏิเสธที่จะยอมรับโดยง่ายว่าข้อขัดแย้งต่าง ๆ ที่มีต่ออัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญสามัญในประเทศไทยนั้นจำเพาะมาจากเรื่องอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญของไทยเอง พร้อมกันนั้น เพื่อป้องกันมิให้ผู้ใดอ้างอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญโดยมิชอบ รัฐยังสามารถค้านความคิดของ Carl Schmitt ที่มุ่งคุ้มครองอัตลักษณ์ดั้งเดิมของรัฐธรรมนูญเป็นหลักได้ และฟังเสียงของประชาชนผู้ทรงอำนาจชอบธรรมที่จะร่วมกำหนดอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญด้วย เพื่อให้อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญได้มีโอกาสก่อตัวผ่านการประสานความขัดแย้งในรัฐนั้นเอง

ด้วยแนวทางเช่นนี้ บทความชิ้นนี้จึงริเริ่มนำเสนออัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญที่ยากจะปฏิเสธได้เมื่อพิจารณาทั้งจากบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญเองและทางปฏิบัติที่ผ่านมาของผู้อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญไม่ว่าจะเป็นฝ่ายการเมือง องค์กรตุลาการหรือประชาชนก็ตาม โดยมิได้ปฏิเสธว่าอาจจะมีอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญไทยในแง่มุมอื่นใดอีกที่บทความขนาดสั้นชิ้นนี้ไม่สามารถอภิปรายถึงได้ เช่นประเด็นเรื่องอำนาจในสถานการณ์ฉุกเฉินและสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งต้องวิเคราะห์และอภิปรายขยายความต่อไปในอนาคต แต่สำหรับบทความนี้ เมื่อปรากฏการณ์ทางการเมืองนับแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา เป็นประจักษ์พยานแล้วถึงอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญสามัญ

---

[46] ภูริ ฟูวงศ์เจริญ, *การเมืองการปกครองไทย: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์* (คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2563).

ตามแนวทางรัฐธรรมนูญนิยม ฉันใดก็ฉันนั้น ความเปลี่ยนแปลงของหลักการพื้นฐานบางประการในรัฐธรรมนูญตั้งแต่ความพยายามปฏิรูปการเมืองไทยผ่านรัฐธรรมนูญในปี พ.ศ. 2540 ที่ขับเคลื่อนโดยชนชั้นกลางที่ปรารถนาการเมืองสะอาดและชนชั้นล่างที่เรียกร้องการเมืองภาคประชาชน[47] ก็ต้องนับเป็นหลักฐานของอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญที่มีลักษณะเฉพาะของไทยเองอย่างน้อยใน 2 เรื่อง คือ (1) การใช้จริยธรรมคุณธรรมเป็นส่วนหนึ่งของระบบรัฐธรรมนูญ และ (2) การจัดสรรปันส่วนทรัพยากรเพื่อความเป็นธรรมผ่านสิทธิเสรีภาพทางรัฐธรรมนูญ โดยที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้ระบุสาระสำคัญอันอาจพิจารณาเป็นคุณค่าพื้นฐานไว้ในคำปรารภว่ามี “การส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองและตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐเพิ่มขึ้น ตลอดทั้งปรับปรุงโครงสร้างทางการเมืองให้มีเสรีภาพและประสิทธิภาพยิ่งขึ้น”[48] แม้ข้อความที่ปรากฏจะเข้าลักษณะตามหลักรัฐธรรมนูญที่เป็นสากลและถือเป็นอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญสามัญ แต่ก็มีหลักการย่อยที่แทรกซึมอยู่ในเรื่องเหล่านี้ทั้งในแง่เนื้อหาและวิธีการที่มีลักษณะจำเพาะเป็นอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญของไทยในปัจจุบันด้วย

ในข้อแรก แนวโน้มเรื่องการเมืองที่มีจริยธรรมคุณธรรมย่อมเห็นได้ชัดว่าไม่ใช่อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญสามัญที่เน้นระบบตรวจสอบถ่วงดุลและความโปร่งใสตลอดจนความรับผิดชอบของสถาบันการเมืองเท่านั้น แต่รัฐธรรมนูญไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2540 เป็นต้นมามองปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันและการเมืองที่มุ่งแสวงหาประโยชน์ส่วนตนเป็นประเด็นทางรัฐธรรมนูญด้วย และใช้กลไกทางรัฐธรรมนูญจัดการปฏิรูปการเมืองตั้งแต่ต้นน้ำคือเรื่องการซื้อสิทธิขายเสียงไปจนถึงปลายน้ำอย่างการปราบปรามลงโทษผู้กระทำการทุจริต[49] ที่สำคัญ แนวคิดใหม่อย่างมาตรฐานทางจริยธรรมก็มีพัฒนาการสืบเนื่องมาเป็นลำดับตั้งแต่มาตรฐานคุณธรรมและจริยธรรมตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ซึ่งอยู่ในแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐอันปราศจากสภาพบังคับตามมาตรา 77 จนปัจจุบันเป็นกลไกทางกฎหมายที่สามารถถอดถอนผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองได้แม้กระทั่งนายกรัฐมนตรี[50] ผู้ร่างรัฐธรรมนูญในอนาคตจึงมิอาจหลีกเลี่ยงประเด็นจริยธรรมของผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองได้โดยไม่กระทบอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญของไทย ส่วนปัญหาว่ามาตรการที่มีอยู่เหมาะสมเพียงใด ควรอิงกับจริยธรรมแนวพุทธหรือคุณธรรมในโลกตะวันตกอย่างผู้ประกอบวิชาชีพที่เป็นต้นแบบนั้นย่อมต้องศึกษาและพัฒนาต่อไป[51]

---

47 เพิ่งอ้าง 561-579.

48 คำปรารภ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540.

49 บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, *คำอธิบายวิชากฎหมายรัฐธรรมนูญ* (สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา พิมพ์ครั้งที่ 5,2567) 76-79.

50 Apinop Atipiboonsin, ‘Thai Ethical Standards: A New Constitutional Mechanism for Checks and Balances?’ (2024) 4 Thai Legal Studies.

51 เพิ่งอ้าง 224.

ในข้อที่สอง ในแง่การเมืองภาคประชาชนที่ชนชั้นล่างเรียกร้องมาโดยตลอดเรื่องการกระจายอำนาจและทรัพยากรให้ทั่วถึงก็เป็นหัวข้อที่ได้ยกระดับเป็นเรื่องรัฐธรรมนูญแล้ว ไม่ว่าจะผ่านแนวคิดเรื่องการคุ้มครองผู้บริโภคและชุมชนท้องถิ่น หรือสิทธิของประชาชนโดยทั่วไปที่จะเข้าถึง มีส่วนร่วมและฟ้องเรียกร้องในกิจการต่าง ๆ ที่เคยเป็นสิทธิขาดของภาครัฐ[52] เมล็ดพันธุ์ที่บ่มเพาะมาแต่แรกในฐานะเครื่องมือทดลองที่ไม่แน่นักว่าจะเป็นอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญได้ ปัจจุบันได้แผ่กิ่งก้านสาขาออกมาเป็นสิทธิเสรีภาพตลอดจนแนวคิดใหม่อย่างหมวด 5 ของรัฐธรรมนูญปัจจุบันว่าด้วยหน้าที่ของรัฐ การให้สิทธิฟ้องตรงของรัฐธรรมนูญที่พัฒนามาจนถึงมาตรา 213 ในปัจจุบัน ถึงแม้กลไกและสถาบันเหล่านี้จะมีปัญหาเรื่องประสิทธิภาพจนในทางปฏิบัติมีคดีที่ศาลรัฐธรรมนูญตัดสินในทางที่เป็นคุณแก่ประชาชนที่เป็นชนชั้นล่างไม่มาก แต่ก็เฉกเช่นเดียวกับเรื่องมาตรฐานทางจริยธรรมที่อัตลักษณ์เรื่องการเมืองภาคประชาชนและสิทธิประชาชนระดับรากหญ้ามีแต่จะเพิ่มขึ้น มิได้ลดทอนลง ผู้ร่างรัฐธรรมนูญในอนาคตจึงพึงมองอำนาจของภาคประชาชนให้เท่าเทียมกับที่ต้องพิจารณาอำนาจของศาลและองค์กรอิสระด้วย เพราะอำนาจทั้งสองกลุ่มนี้ต่างก็เป็นเครื่องถ่วงดุลอำนาจของรัฐบาลเช่นเดียวกัน

สรุป

ที่กล่าวมาทั้งสองข้อเป็นเพียงข้อสังเกตและข้อเสนอแนะที่บทความชิ้นนี้นำเสนอภายหลังสังเคราะห์ข้อความคิดเรื่องอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญเข้ากับบทวิพากษ์อัตลักษณ์ของรัฐธรรมนูญไทยที่มีมาจนปัจจุบัน ที่จริงแล้ว ผู้ศึกษารัฐธรรมนูญทุกคนย่อมมีข้อสังเกตและข้อเสนอแนะที่แตกต่างกันได้ ตราบใดที่ตั้งอยู่บนข้อมูลและทฤษฎีที่ชัดเจน ข้อสำคัญที่สุดของบทความนี้คือการนำเสนออัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญเป็นเครื่องมือในการร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งย่อมช่วยให้ผู้รักในรัฐธรรมนูญสามารถถกเถียงอภิปรายเรื่องรัฐธรรมนูญที่ควรเป็น โดยไม่ต้องยึดติดค้นหารัฐธรรมนูญที่ดีที่สุดสำหรับประเทศไทยซึ่งอาจไม่มีอยู่จริง เพราะรัฐธรรมนูญต้องเติบโตในความไม่สอดคล้องเสมอ ถ้าหากขาดประสบการณ์ที่ประสานความต่างความไม่สอดคล้องกันภายในแล้ว อัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญที่เป็นสารัตถะของรัฐธรรมนูญในทุกรัฐก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ผู้ร่างรัฐธรรมนูญไทยในอนาคตจึงต้องพยายามประสานความต่างของอัตลักษณ์ทั้งสองขั้วสองระดับด้วยการสร้างฉันทามติและความชอบธรรมผ่านการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อค้นหาอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญที่ควรเป็นโดยอย่างน้อยที่สุด ต้องยืนยันหลักการตามอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญแบบสากล เพราะเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญของไทย

---

[52] บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, (เชิงอรรถ 4949) 70-75

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. (2567). *คำอธิบายวิชากฎหมายรัฐธรรมนูญ* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา.

ภูริ ฟูวงศ์เจริญ. (2563). *การเมืองการปกครองไทย: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์*. กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภาษาอังกฤษ

Andrew Harding & Peter Leyland. (2011). The *Constitutional System of Thailand: A Contextual Analysis.* London: Hart Publishing.

Bui N. Son. (2017). Globalization of Constitutional Identity. *Washington International Law Journal,* 26 (3), 463-535.

Eugénie Mérieau. (2022). *Constitutional Bricolage: Thailand's Sacred Monarchy vs. The Rule of Law.* London: Hart Publishing.

Julian Scholotes. (2023). *The Abuse of Constitutional Identity in the European Union.* Oxford: Oxford University Press.

Michel Rosenfeld. (2007). Constitutional Identity in Michel Rosenfeld & András Sajó (eds.). *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law* (n. 756-776) Oxford: Oxford University Press.

Michel Rosenfeld. (2009). *The Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture, and Community.* Oxford: Routledge.

Rawin Leelapatana and Suprawee Asanasak. (2022). Constitutional Struggles and Polarised Identities in Thailand: The Constitutional Court and the Gravitational Pull of Thai-Ness upon Liberal Constitutionalism. *Federal Law Review,* 50 (2), 156-173.

Rosalind Dixon and David E Landau. (2021). *Abusive Constitutional Borrowing: Legal Globalization and the Subversion of Liberal Democracy.* Oxford: Oxford University Press.

Tom Ginsburg. (2009). Constitutional Afterlife: The Continuing Impact of Thailand's Postpolitical Constitution. *International Journal of Constitutional Law,* 7 (1), 83-105.